

ІІІ. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 911.3

Іщук С.І., д.г.н., проф., Бабинюк Л.Б., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІЖГАЛУЗЕВІ ПРОМИСЛОВІ КОМПЛЕКСИ ПРИКАРПАТСЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ: СТРУКТУРА І ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Проаналізовано галузеву та територіальну структуру міжгалузевих промислових комплексів Прикарпатського промислового району. Виявлено основні проблеми промислового виробництва регіону. Запропоновано шляхи їх подолання та пріоритетні напрямки розвитку.

Ключові слова: галузь промисловості, міжгалузевий промисловий комплекс, територіальна організація, промислова агломерація, промисловий вузол.

Проанализирована отраслевая и территориальная структура межотраслевых промышленных комплексов Прикарпатского промышленного района. Обнаружены основные проблемы промышленного производства региона. Предлагаются пути их преодоления и приоритетные направления развития.

Ключевые слова: отрасль промышленности, межотраслевой промышленный комплекс, территориальная организация, промышленная агломерация, промышленный узел.

The branch and territorial structures of inter-branch industrial complexes in Precarpathian industrial region are analysed. Basic problems of industry production in the region are revealed. The main ways of their overcoming and priorities of development are proposed.

Key words: branch of industry, inter-branch industrial complex, territorial organization, industrial agglomeration, industrial node.

Вступ. Постановка проблеми. Міжгалузеві промислові комплекси – це системи економічно взаємопов'язаних між собою виробництв, що формуються в конкретних соціально-економічних умовах внаслідок кооперації та інтеграції підприємств, організацій, установ та галузей.

В умовах ринкової економіки відбуваються зміни в структурі господарства країни та окремих галузей промислового виробництва. Промисловість як важлива складова господарства України потребує нових програм модернізації, раціоналізації, стимулювання розвитку, що насамперед може бути досягнуто за рахунок виявлення та усунення недоліків у територіальній організації промислових районів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжгалузеві промислові комплекси розглядаються як підсистеми територіально-виробничих комплексів суспільно-географічних районів. Дослідженню цих утворень присвячені наукові публікації українських вчених: Паламарчука М.М., Корецького Л.М., Шаблія О.І., Ващенко П.Т., Іщука С.І., Гладкого О.В. та ін. В них аналізуються умови і фактори формування міжгалузевих комплексів і зокрема виробничі зв'язки, що виникають при поставках сировини, напівфабрикатів, готової продукції, а також при комбінуванні виробництва, кооперуванні галузей і підприємств.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета роботи – виявити особливості структури та територіальної організації міжгалузевих промислових комплексів Прикарпатського промислового району та обґрунтувати шляхи її вдосконалення. Головним завданням є виявлення напрямів раціонального розміщення та галузевої структури промислового виробництва зазначеного промислового району.

Виклад основного матеріалу. Господарський комплекс Прикарпатського промислового району має складну галузеву структуру. Він об'єднує дев'ять взаємопов'язаних міжгалузевих комплексів: паливно-енергетичний (ПЕК), хіміко-індустріальний (ХІК), машинобудівний (МБК), лісопромисловий (ЛПК), будівельно-індустріальний (БІК), комплекс з виробництва товарів народного споживання (КВТНС), агропромисловий (АПК), рекреаційно-туристичний (РТК), транспортний (ТК). Власне промисловий комплекс виключає три останні. Більшість з них розвиваються на основі трудових і природних ресурсів, які зосереджені на території Прикарпаття і повністю чи окремими галузями характеризують його місце в територіальному поділі та інтеграції праці.

Паливно-енергетичний комплекс Прикарпаття включає дві великі галузі – паливну та електроенергетику. Серед підгалузей паливної промисловості найбільшого розвитку набули нафтова, нафтопереробна, вугільна та газова. Промислова розробка родовищ паливних корисних копалин почалась ще у XVIII столітті. В силу зосередження на території макрорайону Карпатської нафтогазоносною області та Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, галузь розвивається на основі переробки власних паливно-сировинних ресурсів території. Тут працюють великі підприємства нафтопереробної підгалузі у Дрогобичі, Бориславі, Долині, Надвірній та Львові. Додатковими елементами паливної промисловості є магістральні газо-, нафтопроводи та газосховища.

Електроенергетика Прикарпаття представлена рядом електростанцій, зокрема тепловими Бурштинською (Івано-Франківська обл., потужність 2,4 млн. кВт) і Добротвірською ДРЕС (Львівська обл., 700 тис. кВт), рядом ТЕЦ і розподільчих електростанцій у великих і середніх містах.

Хіміко-індустріальний комплекс розвивається на власних сировинних ресурсах. Прикарпаття основним районом концентрації підприємств хімічної промисловості західного регіону України. Підприємства тяжіють до сировини (до родовищ сірки у Роздолі і Яворові, калійних солей у Калуші та Стебнику)

або до споживача у випадку виробництва малотранспортабельної продукції (наприклад, виробництво сірчаної кислоти). Найбільш розвиненими галузями є гірничохімічна, основна хімія та нафтохімія. Хіміко-індустріальний комплекс тісно пов'язаний з виробництвами інших галузей та комплексів не лише в межах Прикарпаття, але й з виробництвами близьких та віддалених промислових районів держави.

Машинобудівний комплекс об'єднує ряд підприємств, що пов'язані у виробничому циклі на основі спеціалізації і кооперування. Зазвичай ці виробництва тут потребують низьких затрат сировини (неметаломісткі) та високих затрат трудових ресурсів (трудоемні). Такий напрям його розвитку вважається ефективним, оскільки регіон віддалений від основних металургійних баз країни та добре забезпечений трудовими ресурсами. Найбільші підприємства зосереджені у великих (Львів, Івано-Франківськ, Чернівці) та промислово розвинутих середніх містах (Дрогобич, Стрий, Коломия). Найбільш розвинені галузі – автомобілебудування, сільськогосподарське машинобудування, приладо-, верстатобудування та ін. Машинобудівний комплекс працює в основному для задоволення потреб регіону у транспортних засобах та технічних засобах виробництва.

Лісопромисловий комплекс базується на використанні власних сировинних ресурсів і об'єднує такі галузі як лісоексплуатація, деревообробна, целюлозно-паперова, лісохімічна, меблева та інші. Комплекс включає підприємства, поєднані у завершений цикл виробництва. Заготівля деревини ведеться переважно у Івано-Франківській та Чернівецькій областях (гірська частина). Круглий ліс заготовляють лісокомбінати у Карпатах і відправляють його на лісопильні заводи Прикарпаття, а далі – на деревообробні підприємства. Низькосортна деревина та відходи деревообробки переробляються на лісохімічних підприємствах. Більшість підприємств складових галузей комплексу мають сировинну орієнтацію і розміщуються у гірських територіях. Виняток – меблева промисловість, яка більше орієнтується на споживача.

Будівельно-індустріальний комплекс, як і більшість виробництв на Прикарпатті розвивається на базі власних сировинних ресурсів і складається з двох блоків галузей: виробництво будівельних матеріалів та житлове, соціально-культурне, промислове, сільськогосподарське і транспортне будівництво. До першого блоку входить виробництво будівельного каменю, в'язких матеріалів – цементу, вапна, гіпсу, стінових матеріалів, цегли, облицювальних матеріалів. Продукція комплексу частково вивозиться до інших регіонів держави.

Комплекс з виробництва товарів народного споживання включає легку та харчову галузі, підприємства яких розташовуються практично повсюдно в регіоні. Основні галузі легкої промисловості – текстильна, швейна, трикотажна, панчішно-шкарпеткова, шкіряна, взуттєва, хутрова. Особливими, притаманними лише даному району галузями легкої промисловості є галузь художнього

промислу. Харчова галузь розвинена у всіх адміністративних областях, основними її галузями є м'ясо-молочна, цукрова, масло-сироробна, борошномельно-круп'яна, кондитерська, виноробна, плодоовочеконсервна. Міжрайонне значення мають галузі – кондитерська (фірма «Світоч»), горілчана (фірма «Гетьман»). В цілому комплекс з виробництва товарів народного споживання розвивається на базі переробки сільськогосподарської сировини власного виробництва та привізної з інших регіонів.

В територіальній структурі промислового виробництва Прикарпатського промислового району виділяються наступні елементи: Львівська промислова агломерація, промислові вузли і центри, що сформувались на базі видобутку і переробки мінерально-сировинних, лісових та сільськогосподарських ресурсів.

Львівська промислова агломерація – найбільше промислово-територіальне утворення на заході України. До її територіального складу входять м. Львів (760,026 тис. жителів – 01.01.2011) та понад півтора десятка промислових пунктів, які розташовані в зоні впливу великого міста. Велике зосередження промислових об'єктів у ядрі промислової агломерації міста Львова та його околицях пояснюється вигідним транспортно-географічним положенням міста (розміщується на перехресті важливих залізничних і автомобільних шляхів сполучення України з країнами Центральної та Західної Європи). Також певну роль у розміщенні промислового виробництва відіграли природні ресурси Прикарпаття, в першу чергу паливні та хімічні, а також лісосировинні ресурси Карпат і розвинене сільськогосподарське виробництво.

Провідними галузями Львівської промислової агломерації виступають: машинобудування і металообробка (переважно наукоємного і неметалоємного профілю), деревообробка і целюлозно-паперова промисловість, легка і харчова галузі. Особливе місце належить двом провідним галузям: машинобудуванню і легкій промисловості. Більшість машинобудівних підприємств зосереджені у м. Львові та його околицях: це автобусний завод, електроламповий, телевізорний, «Львівсільмаш», «Теплоконтроль», мотовелосипедів, фрезерних верстатів та ін. Найбільші підприємства легкої промисловості – трикотажна фірма «Промінь», взуттєва «Прогрес», шкіряна «Світанок» та ряд підприємств швейної, текстильної, бавовнянопрядильної, галантерейної галузей. Добре розвинена м'ясна, молочна, кондитерська галузі харчової промисловості. Важливими промисловими центрами, що входять до складу Львівської агломерації є м. Жовква, Кам'янка-Бузька, Пустомити, Красне та ін. Подальший розвиток промисловості у межах агломерації натрапляє на певні перешкоди, пов'язані з відсутністю деяких видів сировини і палива та недостатнім водопостачанням підприємств Львова.

Більшість промислових підприємств Прикарпатського району зосереджена у промислових вузлах і центрах. За характером виробництва всі промислові вузли можна поділити на дві групи: 1) вузли з розвитком видобувної і обробної промисловості, що сформувалися на базі використання корисних копалин нафти і природного газу, калійної і кухонної солей,

самородної сірки, сировини для виробництва будівельних матеріалів – Дрогобицько-Бориславський, Стрийсько-Роздольський, Калусько-Долинський; 2) вузли з переважанням галузей обробної промисловості – легкої, харчової, машинобудування – Івано-Франківський, Коломийський, Чернівецький.

Дрогобицько-Бориславський промисловий вузол функціонує на території Львівської області. В межах території вузла виділяються Дрогобицький і Бориславський багатогалузеві, Стебницький галузевий промислові центри та курортно-оздоровчий центр Трускавець. Провідними галузями у промисловості вузла є паливна, хімічна, машинобудівна, деревообробна, легка і харчова. На них припадає більше 95% випуску всієї промислової продукції, яка виробляється у вузлі в цілому. Найбільші промислові центри вузла – Дрогобич і Борислав. У Дрогобичі зосереджені головні підприємства – нафтопереробний завод, долотний завод, завод автомобільних кранів, експериментально-механічний, спеціального устаткування, меблевий комбінат; ряд підприємств легкої і харчової промисловості. Борислав – центр озокеритової промисловості, виробництва штучних алмазів і алмазного інструменту, меблів, фарфорових виробів, а також деяких товарів легкої промисловості і продуктів харчування.

Стрийсько-Роздольський промисловий вузол (Львівська область) – це промислове утворення змішаного типу з розвитком галузей добувної і обробної промисловості. Має вигідне транспортне і економіко-географічне положення. Через територію вузла проходять зручні залізничні й автомобільні шляхи, що зв'язують його промислові центри із Львівською промисловою агломерацією, а також із важливими центрами промислового виробництва у Закарпатті. В межах вузла добувають природні горючі гази, сірчані руди, цементну сировину і займаються виробництвом сільськогосподарської сировини для галузей легкої і харчової промисловості. У галузевій структурі Стрийсько-Роздольського промислового вузла виділяються такі галузі: газова, сірчана, сажна, цементна, деревообробна і целюлозно-паперова, легка і харчова. Територіальна структура представлена Стрийським багатогалузевим центром та Роздольським, Миколаївським, Дашавським і Жидачівським спеціалізованими промисловими центрами. Головним організаційним центром вузла є м. Стрий. Тут знаходиться газове промислове управління, розвинуті машинобудування і металообробка, меблева промисловість, виробництво будівельних матеріалів, легка і харчова галузі. Новий Роздол – галузевий центр гірничо-хімічної промисловості, що утворився одночасно із будівництвом Роздольського виробничого об'єднання «Сірка». Видобута сірчана руда надходить з кар'єрів на комбінат, де проходить стадії переробки (підземний спосіб виплавки чистої сірки). Миколаїв – центр промисловості будівельних матеріалів. Поблизу міста працює цементно-шиферний комбінат і завод залізобетонних конструкцій. Дашава – центр виробництва сажі з попутного газу, що надходить з Долинського нафтопромислу. Жидачів – центр целюлозно-паперової промисловості (найбільший комбінат цієї галузі в Україні).

Калусько-Долинський промисловий вузол охоплює територію Івано-Франківської області у басейні річок Лімниця і Свіча з такими населеними пунктами: Калуш, Долина, Болехів – багатогалузеві промислові центри; Брошнів і Вигода – спеціалізовані галузеві промислові центри), а також ряд сільських населених пунктів, що знаходяться в зоні впливу даних міст. Провідними галузями промислового виробництва вузла є паливна, хімічна, машинобудівна і металообробна, деревообробна, лісохімічна та промисловість будівельних матеріалів. Значна частина підприємств цих галузей зосереджена в м.Калуш, де розміщуються виробничі об'єднання хімічної промисловості «Оріана», машинобудівної – «Карпатнафтомаш», заводи «Нафтобурмашремонт», металообробний завод, ВАТ "Калуський завод будівельних машин"(систематично освоює виробництво металоконструкцій для сонячних батарей). Хімічний комплекс Калуша – один із найбільших у Прикарпатті. Він має міждержавне значення і розкриває виробничі зв'язки з угорськими підприємствами, від яких одержує сировину для виробництва поліетилену (діє етиленпровід). У м. Долина розміщений газопереробний завод – головне підприємство, а також солеварний, цегельний, сокоекстрактовий заводи, швейна і бавовняно-прядильна фабрики. У Болехові – лісокомбінат, меблева фабрика, шкір завод та ін. Рожнятів, Брошнів і Вигода – спеціалізовані лісопромислові центри.

Івано-Франківський промисловий вузол сформувався як вузол з розвитком переважно обробних галузей, основними з яких є машинобудування і металообробка, легка і харчова промисловість. Переважна більшість промислових підприємств розміщені в ядрі вузла – обласному центрі – м. Івано-Франківську (240,508 тис. жителів – 01.01.2010). Основними підприємствами машинобудівної галузі є ВАТ "Івано-Франківський локомотиворемонтний завод", ВАТ "Івано-Франківський арматурний завод" (освоює виробництво нових видів трубопровідної арматури в т.ч. і для АЕС), ТОВ «Українська побутова техніка», ВАТ "Пресмаш" (систематично освоює виробництво металоконструкцій для сонячних батарей), ЗАТ "Агромаш – ІФ", завод «Автоливш» (на останніх двох перепрофілювано виробництво на випуск обладнання для потреб птахофабрик, освоєно серійне виробництво модернізованих малогабаритних тракторів та комплексів із сортування побутових відходів); легка промисловість – об'єднаннями шкіряної і швейної промисловості, фабриками трикотажних і художніх виробів (найбільші підприємства - ВАТ Івано-Франківське ВТШП "Галичина", Філія "Спілловер. Шкіряний завод", хутрові підприємства у розташованому за 8 км від обласного центру м. Тисмениця – зона впливу великого міста); харчова – м'ясною, кондитерською. У місті розвинена меблева промисловість, працює завод тонкого органічного синтезу, виробляються будівельні матеріали. Підприємства машинобудівної галузі спрямовують свою діяльність на освоєння інноваційних видів продукції, яка в структурі реалізованої інноваційної продукції всієї Івано-Франківської області займає більше половини.

Чернівецький промисловий вузол розміщений у долинах річок Прут і Серет, через нього проходять важливі залізничні і автомобільні шляхи. До складу вузла входять багатогалузевий центр Чернівці (254,771тис. жителів – 01.10.2011) і цілий ряд галузевих центрів і пунктів, що мають постійні виробничі і трудові зв'язки з головним центром області. Профілюючими галузями вузла є легка, харчова промисловість і ряд галузей не металомісткого машинобудування. Легка промисловість працює на привізній сировині і є важливою галуззю спеціалізації. Підприємства спеціалізуються на виробництві тканин і трикотажних виробів та взуття. Продукція легкої промисловості має міжрайонне значення. Харчова промисловість випускає широкий асортимент продовольчих товарів. Продукція галузі – цукор, м'ясо і м'ясопродукти, кондитерські вироби, консерви, - вивозиться в інші регіони України. На території вузла зосереджено більше десяти підприємств деревообробної галузі, які випускають меблі, деталі з дерева, фанеру. Розвинені галузі машинобудування і металообробки – виробництво нафтоапаратури, технологічного устаткування для легкої і харчової промисловості та інструменту. У територіальній структурі Чернівецького промислового вузла домінують невеликі центри, але переважна частина продукції виробляється в м. Чернівці (понад 80%).

Коломийський промисловий вузол (Івано-Франківська область) має зручне розташування на перетині транспортних шляхів з північно-західного до південно-східного Прикарпаття та з Карпат до Поділля. Серед усіх вищезазначених промислових вузлів є найменш потужним через віддаленість від джерел сировини та спад виробництва впродовж кризи 90-х рр. минулого століття. Тут сконцентровані підприємства легкої, харчової, меблевої, будівельної, машинобудівної промисловості.

Для виокремлення шляхів удосконалення структури, спеціалізації та територіальної організації промислового комплексу Прикарпаття необхідно перш за все виокремити основні проблеми, які гальмують промисловий розвиток і становлення соціально-економічної стабільності регіону.

По-перше, це стосується природно-ресурсного потенціалу, який повинен використовуватись раціонально і комплексно. Для цього потрібно впровадити на підприємствах енерго-, водо-, ресурсозберігаючі технології і зробити підприємства менш матеріаломісткими, налагодити систему переробки і утилізації відходів. Також важливим заходом є заміщення вичерпаних природних ресурсів штучними замінниками (створеними у хімічній промисловості) та впровадження нових способів видобутку мінеральної сировини, які б завдавали меншої шкоди довкіллю і сприяли ефективнішій і повнішій розробці родовищ. Важливим кроком буде комплексне використання сировини та відходів виробництва, чого можна досягти сприяючи активному розвитку таких процесів як комбінування та кооперування і подальше формування завершених циклів виробництва. Особливо гостро стоїть питання збереження та відновлення лісових ресурсів макрорайону – потрібно

запровадити ефективну систему обліку лісів та чіткі природо- і лісоохоронні заходи, а також не залишати поза увагою порушення законодавства щодо експлуатації лісів.

По-друге, це проблема промислового розвитку малих міст та сільських територій. На Прикарпатті сконцентрована велика кількість малих і середніх міст, однак питання активізації розвитку значної їх кількості, зокрема віддалених від великих міст макрорайону, ще не вирішене. Тому потрібна програма комплексного соціально-економічного розвитку Прикарпатського промислового району. Доцільність прискореного розвитку промисловості у середніх і малих містах периферійних районів не потребує значних допоміжних витрат на впорядкування населених пунктів і не впливає на зміни в розселенні. Позитивним у цьому процесі є те, що у виробництво залучається частина трудових ресурсів, яка одночасно закріплюється на робочих місцях, що зменшує міграцію населення як у великі промислові центри, так і закордон (що зараз має місце у районі). Більш повне залучення у промислове виробництво трудових ресурсів периферійних районів дає можливість скоротити витрати на соціальну інфраструктуру. При цьому доведеться витратити кошти на підготовку території та систему комунікацій. Активізація промислового розвитку малих міст дозволить раціоналізувати територіальну структуру промислового виробництва, зменшить антропогенне навантаження на території великих промислово розвинутих центрів і вузлів та в цілому сприятиме покращенню екологічної ситуації урбанізованих територій.

По-третє, підвищення економічної ефективності виробництва. Цього можна досягти за рахунок нових способів збагачення сировини та її очищення від домішок. Сировина буде якіснішою, а продукція, виготовлена з цієї сировини більш конкурентоспроможною; залучення іноземних інвестицій в інвестиційно привабливий район у галузі, що тісно пов'язані із сферою послуг – машинобудування (особливо автомобільне), легку та харчову промисловість, фармацевтичну галузь тощо; модернізація і переоснащення виробництв, так як основні виробничі фонди застарілі. Їх заміна одночасно вирішить дів проблеми: зменшення викидів у природне середовище та зростання ефективності виробництва.

По-четверте, екологізація виробництва. За сучасного розвитку продуктивних сил суспільства необхідно недопустити погіршення екологічної ситуації. Тому потрібно підтримувати безпечне і чисте природне середовище макрорайону, сприяти природоохоронній діяльності, не залишати безкарним порушення екологічного та природоохоронного законодавства. Заходи, пов'язані з підтримкою належного стану довкілля мають досить широкі зв'язки із шляхами вирішення інших проблем і включають всі вище перелічені.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Міжгалузеві комплекси Прикарпаття сформувались на основі власних мінерально-сировинних та трудових ресурсів. Однак з кризою 90-х років XX століття розпочалась руйнація промислового комплексу регіону, про що свідчить значний спад

виробництва, закриття промислових підприємств, постійне безробіття та міграції населення. Постає необхідність вирішення проблем Прикарпатського регіону. У перспективі пріоритетними галузями розвитку господарства району будуть рекреаційне господарство (перш за все пішохідний туризм, гірськолижний відпочинок), деревообробна, хімічна промисловість, сільськогосподарське виробництво, працевістки галузі машинобудування.

Важливий напрям господарського розвитку пов'язаний із використанням потенціалу прикордонного географічного положення. Територія Прикарпатського району разом з прикордонними територіями Польщі, Словаччини та Угорщини є частиною єврорегіону «Карпати»; крім того, розробляється проект створення єврорегіону «Верхній Прут» (прикордонні території України, Румунії, Молдови). Тому в подальших дослідженнях цієї теми доцільно вивчати галузеву і територіальну організацію міжгалузевих промислових комплексів прикордонних територій, наслідки співпраці і комбінування виробництва українських підприємств з іноземними.

Список використаних джерел:

1. Іщук С. І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації: навчальний посібник / С. І. Іщук. – К.: видавництво Паливода А.В., 2003. – 248с.
2. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва : Навч. посіб. для студ. екон. і геогр. спец. вищ. навч. закл. / С. І. Іщук. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2002. – 260 с.
3. Іщук С. І. Географія промислових комплексів / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: Знання, 2011. – 375 с.
4. Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил України : Підручник / Є. П. Качан, М. О. Ковтонюк, М. О. Петрига [та ін.]; За ред. Качана Є. П. – К.: Вища шк., 1997. – 375 с.: іл.
5. Мезенцева Н. І. Суспільно-географічне районування України : Навчальний посібник / Н.І. Мезенцева, К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – 228 с.
6. Основні досягнення області у 2010 році та перспективи соціально-економічного розвитку у 2011 році / Львівська ОДА офіційний сайт www.loda.gov.ua/. - Режим доступу – вільний.
7. Регіони України, 2010 рік : статистичний збірник у 2 ч. Ч.І/ Державний комітет статистики / О.Г. Осауленко (за ред.), Н.С. Власенко (відпю за випуск). – К.: 2010. – 368 с. – Режим доступу – <http://geograf.com.ua/library/statistics>. – Назва з екрану.
8. Регіони України, 2010 рік : статистичний збірник у 2 ч. Ч.ІІ/ Державний комітет статистики / О.Г. Осауленко (за ред.), Н.С. Власенко (відпю за випуск). – К.: 2010. – 805 с. – Режим доступу – <http://geograf.com.ua/library/statistics>. – Назва з екрану.
9. Офіційні сайти урядових установ Івано-Франківської області: <http://www.if.gov.ua>, <http://www.if.ukrstat.gov.ua/>, <http://stat.if.ukrtel.net/>. – Режим доступу – вільний.
10. Офіційні сайти урядових установ Львівської області: <http://www.loda.gov.ua/>, <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>. – Режим доступу – вільний.
11. Офіційні сайти урядових установ Чернівецької області: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>, <http://www.oda.cv.ua/>. – Режим доступу – вільний.